

Teoreticko-empirické aspekty výskumu negatívnych ekonomických fenoménov¹

*Borislav PETRÍK**

Theoretical and Empirical Aspects of the Research on Illegal Economic Phenomenons

Abstract

The theoretical and empirical aspects of the research into Slovakia's illegal economy were based on secondary analysis and two pieces of representative research. The main outcomes of the research inform us that the problems within the current Slovak economic system occur as result of the processes of corruption, and that the shadow economy is one of the main barriers to the socio-economic development of Slovakia. To solve these problems it is necessary to implement more effective economic legislation that includes social measures and ethical principles.

Keywords: *research of corruption and shadow economy, theoretical aspects illegal economy, institutions, economic legislation, ethical principles*

JEL Classification: D02, D03, D23

Úvod

Negatívne ekonomické fenomény, t. j. aktivity, ktorými jednotlivci a sociálne skupiny porušujú – s cieľom neoprávneného profitu – platné etické štandardy a prijaté legislatívne normy, predstavujú atribút všetkých známych spoločenských v ich historickom priereze.

V princípe tak ide o problém duality dobra a zla, existujúcej a pôsobiacej v človeku, o to, do akej miery sa prejaví jeden či druhý aspekt. Komplex takýchto fenoménov je nevyhnutné vedecky analyzovať prostredníctvom viacerých odvetví: psychológia, sociológia, filozofia – etika, politológia, juristika a ekonómia.

* Borislav PETRÍK, Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava 1.

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 2/0212/09.

Negatívne ekonomické fenomény sú realitou. No je rozdiel, v akej miere pôsobia v rôznych spoločenstvách a regiónoch, akým spôsobom ich ovplyvňujú. Prečo je v niektorej krajine podiel tieňovej ekonomiky na HDP pod 5 %, v inej nad 20 %? Prečo je index vnímania korupcie v istom štáte desaťnásobne vyšší v porovnaní s iným?

Cieľom predloženého príspevku je zhodnotiť na základe teoreticko-empirickej analýzy stav negatívnych ekonomických fenoménov v slovenskom hospodárstve, s perspektívami riešení.

Vymedzenie problematiky

Škála negatívnych ekonomických fenoménov je široká. Pri jej štruktúrovaní treba aplikovať istý systém kategórií. Množinu subjektov pôsobiacich na trhu kategorizujeme podľa určitých formalizovaných kritérií. Jedným z nich je *transparentnosť pôsobenia*. Toto kritérium rozdeľuje dané subjekty na legálne pôsobiace a na nelegálne pôsobiace.

Aktivity legálne pôsobiacich subjektov sú evidované a zaznamenané účtovne, daňovo, štatisticky, t. j. je presne registrovaný ich príspevok k HDP.

Pri aktivitách nelegálne pôsobiacich subjektov takéto registrovanie absentuje, teda ich príspevok k HDP sa zistiť nedá, respektíve je nulový, až mínusový.

Sféra negatívnych ekonomických fenoménov je vlastným priestorom nelegálne pôsobiacich subjektov na trhu. Z obsahového hľadiska do bloku negatívnych ekonomických fenoménov patrí:

- a) korupcia, predstavujúca prierezovú zložku celého bloku;
- b) sivá ekonomika, predstavujúca tzv. soft časť bloku;
- c) čierna ekonomika, predstavujúca tzv. kriminálnu časť bloku.

Zložitosť predmetnej témy reflektuje množstvo a neprehľadnosť používaných pojmov, charakterizujúcich túto deformovanú časť ekonomiky. Na základe sekundárnej analýzy (odborných a publicistických prameňov) sme zistili nasledujúce označenia: nelegálna, neoficiálna, neregistrovaná, nepodchytená, protizákonná, neevidovaná, nezdanená, paralelná, nezistiteľná, sekundárna, podzemná, skrytá, utajená, tieňová, sivá, šedá, čierna.

Pokus o ich systemizáciu vychádza z teoretickej koncepcie daných kritérií ekonomickej kategorizácie. Nelegálna ekonomika je opozitom legálnej. Štatisticky možno nelegálnu ekonomiku synonymizovať termínmi: neregistrovaná, nepodchytená, neevidovaná, utajená a nezistiteľná. Paralelnú, neoficiálnu a sekundárnu ekonomiku považujeme za isté eufemizmy pojmu nelegálnej, protizákonná je jej synonymom. Podzemná, skrytá a utajená patria rovnako pod strešný pojem nelegálnej, nezdanená vyjadruje obsahovo vyhýbanie sa povinným odvodom, čím tiež napĺňa pojem nelegality.

Referenčným rámcom skúmania negatívnych ekonomických fenoménov je *inštitucionálna ekonómia*.

Inštitúcie sú ľuďmi navrhované obmedzenia, formujúce vzťahy medzi nimi. Fungujú kvôli znižovaniu neurčitosti, ich hlavnou funkciou je modelovanie štruktúr ľudských spoločenstiev. Môžu byť buď formálne, alebo neformálne. Medzi hlavné formálne popri právnych normách patria ekonomické pravidlá a kontrakty. Neformálne tvoria normy správania, zvyky, tradície, konvencie. V našom prístupe považujeme systém formálnych inštitúcií za nezávisle premennú veličinu, to znamená, že systém neformálnych inštitúcií sa vyvíja pod vplyvom existujúcej sústavy inštitúcií formálnych.

V štandardnom spôsobe hospodárenia sa ekonomické subjekty podriaďujú formálnym pravidlám – dodržiavaniu zákonov, plateniu odvodov, nekorupčnému správaniu. V prípadoch, že systém formálnych inštitúcií vykazuje legislatívne medzery, začína sa nahrádzať systémom neformálnych inštitúcií s negatívnymi konotáciami. Ekonomické subjekty sa v takomto neštandardnom prostredí správajú adekvátne: dodržiavanie zákonov, platenie odvodov, nekorupčné správanie sa im nevypláca. A ďalej, formálne pravidlá v netransparentnej spoločnosti musia existovať vo väčšom množstve s detailnejšími explikáciami, čo však zvyšuje transakčné náklady.

Korupcia

Korupcia znamená zneužívanie verejnej pozície na osobný profit. Ide pritom o obojstranne dobrovoľnú transakciu. Z ekonomického hľadiska sú z foriem korupčných aktivít relevantné: úplatok, sprenevera, podvod a klientelizmus. (Vydieranie s nátlakom sem nepatrí, pretože nie je dobrovoľnou transakciou dvoch strán, ale jednostranne vynúteným aktom.) Ak má nastať korupčný vzťah, náklady korupcie vážené pravdepodobnosťou odhalenia musia byť nižšie ako výnosy vážené pravdepodobnosťou neodhalenia pre každú stranu transakcie (Beblavý, 2007).

Korupcia, aktívna aj pasívna, predstavuje prierezovú zložku v komplexe negatívnych ekonomických fenoménov, a to z nasledujúcich z dôvodov:

- netransparentné pravidlá spôsobujú vysokú administratívnu náročnosť, vysoké transakčné náklady zvyšujú podnikateľské a investičné riziko;
- rozhodovanie o verejných prostriedkoch na základe súkromných motívov zapríčiňuje alokovanie zdrojov neoptimálne, čím sa eliminuje hospodárska súťaž;
- korupčný potenciál, ktorý vzniká aj na dopytovej, aj na ponukovej strane, deformuje podnikateľské prostredie a motiváciu firiem i jednotlivcov;
- korupčné správanie je evidentné nielen v rozvojových a transformujúcich krajinách, ale aj vo vyspelých spoločnostiach: „... kriminalizáciu aktívneho

a pasívneho úplatkárstva v západoeurópskych krajinách“ identifikuje napríklad švajčiarsky ekonóm Hans Vontobel (2005).

Teoretické úvahy týkajúce sa hypotézy, kedy môže byť korupcia súčasťou Paretooptimálneho rovnovážneho stavu, sú čírou špekuláciou. Pretože pri akomkoľvek skutočnom korupčnom akte podmienka nulových transakčných nákladov nemôže nastať. Po prvé, vždy na to niekto doplatí, po druhé, každý skutočný korupčný akt morálne „zavíri“ dané podnikateľské prostredie. To znamená, korupcia vždy obsahuje negatívne konotácie.

Z týchto teoreticko-empirických vymedzení vyplýva, že korupcia znamená systémovú poruchu, ktorá znižuje ekonomickú výkonnosť, t. j. dané hospodárstvo nevyužíva svoj potenciál, brzdí ekonomický rast a investície.

Konkretizácia uvedených východísk je premietnutá do nasledujúcich téz abstrahovaných z prostredia rozvinutých ekonomík:

a) Existuje kladná korelácia medzi indexom korupcie a indexom vládnych regulácií. Čím ťažšie je pochopiť daňové zákony, tým ľahšia je korupcia, pretože existuje väčšia voľnosť pre pracovníkov v decizívnej sfére.

b) Vlny inflácie rapídne zvyšujú korupciu. S rastom cien v oficiálnej ekonomike rastie i sklon platiť úplatky a prijímať nelegálne platby.

c) Otvorené ekonomiky majú nižšiu úroveň korupcie. Existuje tam vyššia miera sprehľadnenia platieb.

d) Ak je priestor na súkromné iniciatívy pri rozhodovaní o verejných prostriedkoch, dochádza k neefektívnym transferom. Podnikatelia sa neorientujú na vytváranie zdrojov (*profit seeking*), ale na ich prerozdelenie (*rent seeking*).

e) Vysoký počet licencií a zložité procedúry pri ich získavaní, ako aj rozdeľovanie fondov vytvárajú priestor na voľnosť v rozhodovaní úradníkov a následne na podplácanie.

f) Korupcia má tendenciu zvyšovať rozsah verejných investícií a negatívne vplývať na štruktúru verejných výdavkov. Tým redukuje efektívnosť verejných investícií a znižuje daňovú výnosnosť.

g) Miera korupcie je negatívne korelovaná s rozsahom zahraničných investícií, čo je významné hlavne pre transformujúce sa krajiny.

Vzhľadom na to, že korupcia má svoje vlastné pravidlá a mechanizmy rozširovania, korupčné procesy a formálne inštitúcie si konkurujú.

Na základe uvedených teoretických vymedzení sa v Ekonomickom ústave SAV v rokoch 2007 a 2008 uskutočnili dva prieskumy.

Prvý z nich skúmal výskyt *korupcie* na Slovensku a bol zameraný na dva ciele:

a) získanie relevantných poznatkov o korupčnom správaní v hospodárstve SR;

b) navrhnutie systémových a konkrétnych opatrení na zníženie takéhoto správania ekonomických subjektov v SR.

Vlastnou dotazníkovou technikou (spolu 18 otázok otvorených, polootvorených a uzavretých) boli získané dáta spolu od 105 respondentov z veľkých, stredných a malých podnikov z celého Slovenska.

Relatívna reprezentatívnosť výskumnej akcie bola zabezpečená dvomi kritériami:

- proporionalitou výberu respondentov do troch profesných skupín: podnikateľský manažment (malé, stredné a veľké podniky), finančno-banková sféra a ekonomickí analytici;
- proporionalitou výberu respondentov do dvoch regionálnych celkov: Bratislava a ostatné oblasti SR.

Hlavná hypotéza, výskumne testovaná, bola koncipovaná do tvrdenia: *korupcia v súčasnosti na Slovensku predstavuje systémovú ekonomickú poruchu.*

Zistené empirické dáta vypovedajú o troch typoch trendov v súvislosti s danou hypotézou:

1. Existuje významný rozdiel v negatívnom hodnotení miery korupcie v hospodárstve SR oproti hodnoteniu pozitívnemu – až 76 % opýtaných sa domnieva, že korupcia ovplyvňuje veľmi negatívne hospodársky systém Slovenska, na rozdiel od nich si 24 % myslí, že korupcia ovplyvňuje hospodársky systém len mierne.

2. Existuje významný rozdiel v tendencii negatívneho hodnotenia miery korupcie v hospodárstve SR oproti hodnoteniu pozitívnemu – až 77 % opýtaných odpovedalo, že korupcia bude pokračovať tak ako doteraz, resp. bude sa ešte zvyšovať, 23 % sa domnieva, že sa bude znižovať.

3. Existuje významný rozdiel vo výskyte relevantných negatívnych argumentov korupčného správania v hospodárstve SR oproti výskytu relevantných pozitívnych argumentov – až 86 % opýtaných charakterizovalo argumenty o korupcii výhradne negatívne a 14 % si myslí, že v znižovaní korupcie už možno nájsť aj niektoré pozitívne príklady.

Početnosť výskytu negatívnych prejavov v troch prezentovaných typoch trendov oprávňuje prijať predmetnú pracovnú hypotézu a konštatovať, že *korupcia v súčasnosti na Slovensku predstavuje systémovú ekonomickú poruchu.* Toto zistenie nekorešpondovalo s výsledkami prieskumov týkajúcich sa Indexu vnímania korupcie,² realizovaných Transparency International v rokoch 2005 – 2007, na základe ktorých bol evidovaný pozitívny posun úrovne korupcie v našich podmienkach.

² Index vnímania korupcie (*Corruption Perception Index – CPI*) je jedným z ukazovateľov merania kvality podnikateľského prostredia. Zostavuje ho spoločnosť Transparency International od roku 1995. Je kompozitným indexom, zostavovaný na náklade viacerých prieskumov (metódou skúmania verejnej mienky) realizovaných viacerými inštitúciami. Počíta sa ako aritmetický priemer týchto ukazovateľov, pričom situáciu boduje v intervale 0 až 10 bodov.

Korupcia je v princípe dôsledkom zlyhania dvoch faktorov: človeka a inštitúcie. Oba tieto faktory spolu súvisia, inštitúcie vytvárajú ľudí, no následne fungujú relatívne samostatne. Relevantné inštitucionálne aspekty korupčného správania na Slovensku prezentujeme do nasledovných téz.

Najdôležitejší ekonomický zákon – štátny rozpočet – bol v prieskume (EÚ SAV, 2007) reflektovaný z hľadiska svojho korupčného potenciálu. Identifikovaný bol pri tvorbe rozpočtu, keď na ňom participujú osobné či partikulárne záujmy, alebo lobistické skupiny.

Programové rozpočtovanie musí byť prehľadné, odpolitizované, vplyv nátlakových skupín minimalizovaný. Keďže korupcia, ako sme zistili, je na Slovensku systémovým ekonomickým problémom, tento stav sa sám nezmení. Zmena môže nastať len pôsobením zvonka.

Ekonomicko-sociálna realita na Slovensku vykazuje masívnu expanziu verejného sektora, čo vytvára priestor na korupčné správanie prostredníctvom deformovaných pravidiel: verejného obstarávania, rozdeľovania eurofondov, investičných stimulov a kompetencií obcí i miest.

Poznatok z nášho prieskumu vypovedá o identifikácii súdnictva ako významného korupčno-inštitucionálneho prvku v ekonomike SR. Podstatou problému je zneužívanie nejednoznačnosti zákonov a úplatnosť sudcov. Náprava predpokladá implementáciu štandardov EÚ (elektronické pridelovanie prípadov), posilňovanie fungovania Špecializovaného súdu a Špecializovanej prokuratúry. (Dokázať korupciu v súdnictve je však pre jej uzavretý systém možné prakticky iba zvnútra. Lenže z dôvodov solidarity v nej pôsobiacej ide o mimoriadne zložitú záležitosť.)

Proces decentralizácie, presun kompetencií štátnej správy na samosprávy prináša so sebou aj proces decentralizácie korupcie. V prieskume to bolo potvrdené overením pracovnej hypotézy, podľa ktorej je v súčasnosti vyšší stupeň korupčného správania v samospráve ako v štátnej správe, a to z dôvodov najnetransparentnejších pravidiel a z toho vyplývajúcich nejednoznačných kompetencií, ako aj absencie reálnej kontroly.

Korupcia nie je rezortným problémom, pôsobí plošne a prierezovo. Výskyt klasických úplatkov je evidentný na úradoch, súdoch, v zdravotníctve, školstve, polícii. Korupcia tzv. veľkých rozmerov pôsobí v prvom rade v sofistikovaných oblastiach, t. j. pri verejnom obstarávaní a pri rozdeľovaní európskych fondov. Istý respondent-analytik konkretizoval korupčný priestor na Slovensku nasledovne: „Končí sa privatizácia, nastupujú fondy.“

Podľa poznatku z prieskumu „berú“ štátni úradníci z fondov EÚ 10 %, čo je v zjavnom rozpore so zákonom o konflikte záujmov.

V prieskume boli s relatívne rovnakým výskytom vo všetkých troch skupinách respondentov zistené – z hľadiska eliminovania korupcie – tieto požiadavky:

- prijať jasné, presné a jednoznačné zákony, to znamená mať stabilnú a účinnú legislatívu;
- stanoviť prehľadné pravidlá financovania s nezávislými kontrolnými mechanizmami.

Napriek tomu, že korupcia je definovaná ako trestný čin, empiricky sme zistili, že sa vyskytuje stále s rovnako vysokou intenzitou. Ako sme už konštatovali, výsledky prieskumov realizovaných Transparency International o znižovaní jej úrovne prieskum EÚ SAV nepotvrdil. Naopak, prieskum Štatistického úradu SR priniesol nasledovný poznatok: z 50 inštitúcií a služieb, z ktorých respondenti z domácností a podnikatelia v prieskume uviedli svoj názor, bolo úplatkárstvo zistené v každej z nich (ŠÚ SR, 2006).

Efektívne riešenie korupčných aktivít by z ekonomického hľadiska malo pri-niesť zníženie výnosov korupcie, zvýšenie nákladov v prípade jej odhalenia, ako aj zvýšenie pravdepodobnosti jej odhalenia, pretože príčiny tohto komplexného problému sú determinované sociálno-kultúrne. Úroveň korupcie je dôsledkom úrovne etických hodnôt v danej spoločnosti, to znamená, že jadro riešenia týchto problémov leží v tejto oblasti.

Tieňová ekonomika

Tieňová ekonomika, zahŕňajúca jej tzv. sivú a čiernu odnož, tvorí s korupciou komplex nelegálnych hospodárskych aktivít.

Existencia a rozsah tieňovej ekonomiky sú podmienené inštitúciami, t. j. pravidlami hry na trhu. Tieňová ekonomika pôsobí preto všade tam, kde sú deformované ekonomické (ceny, odvody, dane) a sociálne (kultúra, etika) komponenty.

Sivú ekonomiku teoreticky vymedzujeme ako aktivity vyhýbajúce sa legislatíve a regulácii (neplatenie daní, odvodov, nelegálna zamestnanosť), ktorých produkcia a služby nie sú oficiálnym spôsobom registrované (účtovne, daňovo, štatisticky), ale svojím obsahom sú legálne.

Čiernu ekonomiku teoreticky vymedzujeme ako aktivity s trestnou zodpovednosťou, patriace pod kriminálne sledovanie. Nelegálne aktivity čiernej ekonomiky sledujeme z dvoch hľadísk: po prvé, so zreteľom na *ich vplyv na HDP* – prevádzkovanie zakázaných hier; výroba a distribúcia narkotík, pašovanie tovarov a zbraní; falzifikáty značiek potravín a tovarov, falzifikáty peňazí, úžerníctvo; organizovaná prostitúcia; pranie špinavých peňazí; po druhé, *bez vplyvu na HDP* – klasické aktivity, ktoré predstavujú redistribúciu, prerozdelenie majetku, typu krádeže áut, lúpeže bytov, vydieranie, výpalníctvo; inovované aktivity typu internetovej zločinnosti, rafinovane orientované na zákazníka, počítačové podvody so softvérom, vykrádanie účtov.

Metodologické problémy pri tvorbe indikátorov na meranie úrovne tieňovej ekonomiky klasifikujeme do viacerých oblastí podľa toho:

- ktoré komponenty budú na základe teoretickej analýzy zaradené do empirického testovania, t. j. aké kritériá budú rozhodujúce pri ich výbere;
- akým spôsobom budú vytvorené adekvátne indikátory, t. j. zabezpečenie požiadaviek reliability a validity;
- či sa pri konštrukcii daných indikátorov bude vychádzať z dát získaných špeciálnymi ad hoc prieskumami, alebo z tzv. kompozitných indikátorov, odvodených z už existujúcich sekundárnych analýz; pri druhom spôsobe je nevyhnutné eliminovať nekompatibilitnosť jednotlivých ukazovateľov;
- v akej miere sa budú pri zostavovaní indikátorov aplikovať objektívne „tvrdé“ dáta na základe štatistických zisťovaní z vyšetrovacích a súdnych zdrojov, resp. subjektívne „mäkké“ dáta získané na základe názorov respondentov.

Exaktne identifikovať tieňovú ekonomiku je problémové, pretože jej obsahom sú aktivity skryté, respektíve utajené. Zber údajov týkajúcich sa negatívnych ekonomických fenoménov je špecificky komplikovaný. Ide totiž o citlivé informácie, vymykajúce sa klasickým metódam zhromažďovania dát. Respondenti ich zatajujú, resp. podávajú ich ako pozitívne, t. j. neposkytujú relevantné dáta. Istým riešením je kombinácia priamych a nepriamych otázok, aplikácia kontrolných otázok a precízny výber vzorky.

Ďalšou komplikáciou je fakt prekrývania oblastí sivej a čiernej ekonomiky – existujú medzi nimi prieniky. Tento fakt reflektuje dva postoje k podielu čiernej ekonomiky na HDP: *liberálny*, ktorý toleruje istý podiel týchto aktivít na trhu svojimi synergickými stimulmi, a *radikálny*, ktorý považuje akýkoľvek podiel čiernej ekonomiky na trhu za škodlivý, vyžadujúci nekompromisné likvidovanie.

Na ilustráciu, že hospodárske podvody sú celosvetovým javom a ich trendy čoraz viac stúpajú, uvádzame viacero týchto prípadov v rôznych krajinách sveta (podľa Hospodárskych novín za roky 2007 – 2009).

Podľa konzultačnej firmy Pricewaterhouse Coopers (2006) polovica všetkých organizácií na svete sa za roky 2004 – 2005 stali obeťou podvodu. (Na Slovensku sa to týkalo 32 % firiem.) Konkrétne vyčíslili 140 % nárast prípadov nezrovnalostí vo financiách firmy a 133 % nárast prania špinavých peňazí. Okrem priamych finančných strát má táto tendencia aj masívne nepriame dôsledky: poškodenie značky firmy, zhoršenie vzťahov s obchodnými partnermi, pokles morálky zamestnancov.

Najdynamickejšie sa vyvíjajúca ekonomika sveta – čínska je významným spôsobom poznačená celou škálou negatívnych ekonomických javov: podľa odhadov čínskych expertov, sa v krajine ročne perie okolo 200 mld juanov, t. j. 25 mld USD. Organizácie mafijnského typu sa stále rafinovanejšie infiltrujú do hospodárskych štruktúr doma aj v zahraničí.

Organizované zločinecké čínske skupiny už prenikli do sveta. V Rusku sa spojili s miestnou mafiou a v sibirskej tajge ovládli obchod s drevom a kovmi. Čínska organizovaná zločinnosť je schopná vyvolať svetovú hospodársku krízu, efektívne pôsobiť na konjunktúru trhovných cien. V roku 2005 sa svetový trh medi ocitol na hranici katastrofy v dôsledku grandiózneho podvodu na londýnskej burze (Ovčinskij, 2008).

Podľa údajov talianskeho podnikateľského zväzu Confeser Centi organizovaná kriminalita v krajine vykázala v roku 2007 zisk 90 mld eur, čo sa rovná 7 % talianskeho HDP.

Odhad maďarského štatistického úradu týkajúci sa ročného obratu tieňovej ekonomiky (2007) udáva 3 – 6 biliónov forintov pri 22 biliónovej hodnote HDP.

Kvalifikovaný odhad o Iráne (2008) udáva 40 % podiel HDP v podobe daňových únikov a pašovaného tovaru.

Zamestnanec francúzskej banky Sociétés générale (2008) zaznamenal najvyšší bankový podvod v histórii: pripravil ju o 7,1 mld USD. Stopy sa mu podarilo kamuflovať vďaka tomu, že podrobne poznal kontrolné systémy banky.

Známe sú špekulatívne krachy megakonzernov (Parmalat, ENRON).

Americký finančník Bernard Madoff (2009) podvodom pri správe aktív (tzv. pyramída) obral investorov na celom svete o 65 mld USD. Madoff pri podvode aplikoval tzv. Ponziho schému. Jej autor Charles Ponzi (1882 – 1949) je autorom pyramidového finančného podvodu, pri ktorom sa peniaze nových investorov využívajú na vyplatenie skorších investorov a tým sa vytvára ilúzia legitímnej výnosnosti.

Podľa zistení Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR v slovenskej ekonomike v roku 2005 prúdilo 35,8 mld Sk nezdokladovaných príjmov. V roku 1998 26,4 mld Sk. To znamená nárast o vyše 25 %.

Cieľom druhého prieskumu realizovaného EÚ SAV v roku 2008 boli identifikovať oblasť *tieňovej ekonomiky v podmienkach SR*. Prieskum bol založený na štandardizovaných interview s rovnakým počtom expertov z podnikovej sféry (6) a s rovnakým počtom z inštitucionalizovanej sféry – decízivna oblasť a ekonomickí analytici (6). Týkal sa súvislostí vzniku, pôsobenia a riešenia negatívnych ekonomických javov a procesov.

Reakcia respondentov na pojmové vymedzenie a štruktúrovanosť tieňovej ekonomiky zahrnila rozpätie od totálne negatívneho charakterizovania „podvod je vždy podvod, aj keď v rôznej intenzite,“ až po jej relatívne schválenie „ak nie je agresívna, je tolerovateľná, v istých aspektoch až užitočná, pretože iniciuje ekonomický rozvoj – príklad: internet a pornografia“. Jednotlivý názor konštatoval, že malé firmy na Slovensku v súčasnosti bez istých podvodov, ako zamestnanie načierno, manipulácia s pohonnými látkami, krátenie daní a pod., nemôžu štandardne fungovať.

Členenie tieňovej ekonomiky, okrem klasickej dichotómie (sivá – čierna), prieskum doplnil o rozdelenie na úmyselné konanie, ktoré je neprípustné a neúmyselné, ktoré možno akceptovať, napríklad daňový únik z dôvodov príliš zložitej legislatívy.

Jednoznačne negatívny názor všetkých respondentov sme zistili z hľadiska postoja k čiernej ekonomike. (To znamená, že žiaden respondent nebol zástancom liberálneho stanoviska k podielu čiernej ekonomiky na HDP.) Najväčší rozptyl v prieskume sa týkal odhadu podielu tejto ekonomiky v národnom hospodárstve SR. Zistený rozdiel osciloval od 10 % do 50 %. Nelegálna ekonomika podľa kvalifikovaných odhadov (ŠÚ SR, 1996 – 2006) tvorí 20 % podiel na HDP SR, pričom v istých prípadoch respondenti vyšším podielom hodnotili čiernu, v iných prípadoch sivú ekonomiku. Jeden respondent uviedol, že odhad sa nedá stanoviť, pretože prvky tejto ekonomiky sú tak prepojené s legálnou, že to nie je možné.

Faktory, ktoré determinujú pôsobenie takýchto negatívnych javov a procesov, respondenti identifikovali v troch oblastiach:

a) psychické: „v každom človeku je zakódované isté zlo,“ „pokušenie je silnejšie ako výchova;“

b) sociálno-kultúrne: „všeobecná atmosféra, každý vidí okolo seba korupčné správanie;“ „dôsledok predchádzajúceho režimu – ľudia považujú kradnutie za normálne,“ to znamená vysoký stupeň akceptácie rôznych foriem tieňovej ekonomiky;

c) hospodárske: „neprimeraná regulácia, deformované ceny, vysoké odvodové zaťaženie“.

Spôsoby eliminácie a námety na riešenie musia zodpovedať zložitosti daného fenoménu. Zistené poznatky indikujú fakt, podľa ktorého tieňová ekonomika predstavuje organickú súčasť hospodárskeho systému. To je východiskový bod k riešeniu. V princípe ide o problém spoločenských reforiem, inšpirujúcim príkladom by mohol byť „slobodný trh s efektívnou reguláciou vo Fínsku“.

V tejto súvislosti je symptomatické, ako respondenti odhadujú budúci vývoj nelegálnej ekonomiky: klesať by mal podiel bežnej hospodárskej kriminality, stúpať podiel sofistikovaných ekonomických podvodov.

Komparácia výsledkov dvoch prieskumov EÚ SAV (Korupcia – 2007) a (Tieňová ekonomika – 2008) preukázala vysokú koreláciu predmetných zistení: aj korupčné aktivity, aj rôznorodé formy tieňovej ekonomiky predstavujú v hospodárstve Slovenska v súčasnosti významnú systémovú poruchu.

Tento poznatok korešponduje s overenou hypotézou OECD: „Krajiny, ktoré majú nízky podiel tieňovej ekonomiky na HDP, majú aj nízky index korupcie.“

Záver

Efektívnosť hospodárskych systémov charakterizujú indikátory, vyjadrujúce jednak mieru pozitívnych aspektov stavu a vývoja economickej reality, jednak mieru negatívnych javov a procesov determinujúcich kvalitu týchto systémov.

Z hľadiska sociálno-ekonomických tendencií je nevyhnutné analyzovať existujúcu úroveň a postihovať trendy aj týchto negatívnych fenoménov.

Sekundárne analýzy, spolu s vlastnými prieskumami potvrdzujú fakt, podľa ktorého výskyt negatívnych ekonomických javov a procesov v celosvetovom meradle na začiatku tretieho tisícročia signalizuje narastajúce globálne problémy ľudstva. Globalizácia ekonomiky vytvára nové možnosti kriminality, kontrolné inštitúcie pritom zaostávajú.

Takýto komplex negatívnych ekonomických fenoménov vyžaduje aj adekvátne spôsoby riešenia. Súčasné kontrolné mechanizmy sú neúčinné pri zabránení vzniku a fungovania sietí tieňových firiem s nelegálnymi peňažnými operáciami. Podstatou týchto metód je zníženie výnosov z korupcie a rôznych foriem nelegálnej ekonomiky spolu so zvýšením nákladov v prípade ich odhalenia.

Záveru inštitucionálnych analýz korupčných aktivít a rôznorodých foriem tieňovej ekonomiky implikujú tézu, podľa ktorej neexistuje jediný univerzálny typ inštitúcií, vedúci k žiaducemu efektu. Iba kombináciou účinných metód možno prispievať k regresu týchto fenoménov a zabráneniu ich presunov do sofistikovaných oblastí. Druhou kardinálnou otázkou riešenia daného problému je motivácia subjektov, ktoré sa dopúšťajú čoraz masívnejších podvodov. Pritom je symptomatické – ako konštatujú experti z rozvinutých krajín – že žiaden maňazér sa takýchto skutkov nedopúšťa z finančnej núdze, ale z nenásytosti.

Systém formálnych a neformálnych inštitúcií by mal budovať taký typ spoločenského kapitálu, v ktorom budú osobné transakcie pri sociálno-ekonomických rozhodovaniach zohrávať minimálnu úlohu.

Literatúra

- ABED, G. T. – DAVOODI, H. R. (2002): Corruption, Structural Reforms and Economic Performance. In: ABED, G. T. and GUPTA, S. (eds): Governance, Corruption and Economic Performance in the Transition Economies. Washington, DC: International Monetary Fund.
- BEBLAVÝ, M. (2007): Ekonomický pohľad na škodlivosť korupcie a jej možné riešenia. Ekonomický časopis/Journal of Economics, 55, č. 7, s. 697 – 791.
- GATTI, R. (1999): Explaining Corruption: Are Open Countries Less Corrupt? [Working Paper.] New York: World Bank.
- KAUFMANN, D. – WEI, S. (1999): Does Grease Payment Speed up the Wheels of Commerce? London: NBER.
- OVČINSKIJ, V. (2008): Mafie 21. stololetí. Made in China. Svět, 5, č. 2, s. 28 – 38.
- ROSE-ACKERMANN, S. (1999): Corruption and Government Causes, Consequences and Reform. Cambridge: Cambridge university Press.
- ŠÚ SR (2004, 2005, 2006): Skrytá ekonomika v neformálnom sektore vo svetle verejnej mienky v roku 2004; 2005; 2006. Bratislava: Štatistický úrad SR.
- VONTOBEL, H. (2005): Človek ako meradlo hodnôt. Poznámky ku globalizovanému svetu. Bratislava: Sprint vŕfa, 150 s.
- ZEMANOVIČOVÁ, D. (2002): Ekonomické aspekty korupcie. Ekonomický časopis/Journal of Economics, 50, č. 2, s. 182 – 196.